

Карл Маркс

**ИКОНОМИЧЕСКО-ФИЛОСОФСКИ РЪКОПИСИ
(1844)**

София, 2021

Преводът е направен по изданията:

Marx, Karl – „Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung“, MEGA, Abt. I, Bd. 2, Dietz: Berlin, 1982, стр. 170–183.
Marx, Karl – „Ökonomisch-philosophischen Manuskripte“ (Zweite Wiedergabe), пак там, стр. 323–438.

© Издателство „Изток-Запад“, 2021

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Огнян Касабов, превод, 2021

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2021

ISBN 978-619-01-0901-3

КАРЛ
МАРКС

ИКОНОМИЧЕСКО-ФИЛОСОФСКИ
РЪКОПИСИ
(1844)

Превод от немски
Огнян Касабов

Съдържание

Преводаческа бележка	7
Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод....	13
Предговор към Парижките ръкописи [Трети ръкопис]	31
I. Заплата. Печалба. Рента [Първи ръкопис]	35
1. Работна заплата	35
2. Печалба от капитала	51
3. Поземлена рента	68
II. Отчужден труд и капитал.....	87
1. Отчужденият труд [Първи ръкопис]	87
2. Отношенията на частната собственост: труд и капитал [Втори ръкопис]	103
3. Частна собственост и труд [Трети ръкопис]	111
4. Частна собственост и комунизъм	115
III. Потребности и пари [Трети ръкопис]	133
1. Потребности, производство и разделение на труда.....	133
2. Пари.....	153
Критика на Хегеловата диалектика и философия изобщо [Трети ръкопис]	161

Към критиката на Хегеловата философия на правото

Увод

За Германия *критиката на религията* е по същество завършена – а критиката на религията е необходима предпоставка за всяка критика.

Земното *съществуване* на заблуждението се компрометира, щом е опровергана неговата небесна възхвала [*oratio pro aris et focis*]. Открил само собственото си *отражение* във фантастичната действителност на небесата, където търсеше някакъв свръхчовек, човекът вече не е склонен да намира само своята *привидност*, само нечовека, там, където търси и трябва да търси собствената си действителност.

Основата на нерелигиозната критика е: *Човекът прави религията* – не религията прави човека. Религията наистина е самосъзнанието и самоусещането на човека, все още не постигнал себе си – или вече отново изгубил себе си. Но човекът не е абстрактно същество, присвило се нейде извън света. Човекът е *човешкият свят*, човешките институции и социалност. Тези институции и социалност създават религията: едно *превратно самосъзнание*, тъй като те са *преобърнат, изопачен свят*. Религията е всеобщата теория на този свят, енциклопедичният му конспект, неговата логика в популярна форма, неговият ентусиазъм, духовната му чест [*point-d'honneur*], моралното му оправдание, ритуалното му допълнение, универсалният извор на спасение и утеха в него. Тя е *фантастичното осъществяване* на

човешката същност – тъй като на *човешката* същност е отказана действителността на истинското ѝ осъществяване. Борбата срещу религията е значи средство в борбата срещу този свят, чийто духовен аромат е религията.

Религиозната нищета е едновременно *израз* на действителната нищета и *протест* срещу нея. Религията е въздишката на потиснатото създание, душата на един безсърдечен свят – духът на бездушни обстоятелства. Тя е *опиумът* на народа.

Снемането на религията като *илюзорно* щастие на народа повелява неговото *действително* щастие. Изискването да се откажем от илюзиите за нашето състояние е *изискване да се откажем от едно състояние, което има потребност от илюзии*. Критиката на религията е значи в зародиш *критика на долината на плача**, чийто *ореол* е религията.

Критиката сне въображаемите цветя от оковите не за да носи човекът окови без утехата на фантазията, а за да ги отхвърли и да посегне към живото цвете. Критиката лиши човека от очарованието на религията, за да може той да мисли, действа, да оформя своята действителност като лишен от илюзии, осъзнал се човек – за да се завърти около себе си и около истинското си слънце. Религията е само илюзорното слънце, кръжащо около човека, когато той не кръжи около самия себе си.

След като *отвъдността на истината* изчезна, *задача на историята* е да установи *истината на отсамното*. След като *свещеният образ* на човешкото самоотчуждение бе разобличен, първата *задача на философията*, която стои в услуга на историята, е да разобличи самоотчуждението в неговите *профанни образи*. С това критиката на небето става критика на земята, критиката на религията – критика на *правото*, критиката на теологията – критика на *политиката*.

Следващото изложение**, което е принос към този проект, първоначално се обръща не към оригинала, а към едно негово

* Пс. 83: 7.

** Маркс има предвид непубликуваното приживе изследване „Към критиката на Хегеловата философия на правото“. Вж. „Съчинения“, т. I, Изд. на БКП, София, 1957, стр. 213–354.

копие – немската философия на държавата и правото, по простата причина, че то се обръща към *Германия*.

Ако бихме желали да тръгнем от самото немско статукво, макар и по единствения уместен начин, т.е. негативно, резултатът от това пак ще си остане *анахронизъм*. Дори отрицанието на политическото ни настояще вече събира прах в историческия вехтошарник на модерните народи. Ако отхвърлям напудрените перуки, значи такива все още се носят. Ако отхвърлям обстоятелствата в Германия през 1843 г., значи по френско леотоброене едва ли съм дори в 1789 г., камо ли в пламъка на настоящето.

Да, немската история се ласкае да е извършила движение, което нито един народ на историческия небосвод не познава и няма и да познае. Споделихме реставрациите на модерните народи, без да сме преживели техните революции. Веднъж ни наложиха реставрацията, понеже други народи се вдигнаха на революция, а после – понеже пак други народи претърпяха реставрацията; единия път – понеже нашите господари ги беше страх, а после – понеже не ги беше. Предвождани от нашите пастири, ние се намерихме в общение със свободата само веднъж: в *деня на нейното погребение*.

Школа, легитимираща позора на днешния ден с позора на вчерашния; школа, заклеймяваща като бунт всеки крясък на налагания с камшик крепостен, стига камшикът да е със стародавно историческо потекло; школа, на която историята се показва само *a posteriori*, както богът на Израел се показвал на своя слуга Мойсей: *историческата школа в правото* – тя би измислила немската история, ако самата не беше нейна измислица. За всеки къс, отрязан от народното сърце, тя се къгне като Шейлок (като един слугински Шейлок) в дълга на народа, в историческата привидност на неговия християнско-германски дълг.*

От своя страна пък доброжелателните ентусиасти, германци по кръв и свободомислещи по убеждение, търсят историята

* Игра на думи: *Schein* на немски език може да означава дългова полица, но и също така във философски контекст – привидност.

на нашата свобода в праисторията на тевтонските лесове. По какво обаче се различава подобна история от тази на прасето, ако то някога изобщо е бродило свободно из горите? Все пак знаем добре: каквото извикаме в гората, такова ще ни обади и тя. Да оставим тогава на мира тевтонските лесове!

Война на немските обстоятелства! При всички положения война! Тези обстоятелства стоят *под равнището на историята*, те са *под всякаква критика*, но остават неин предмет така, както престъпникът, стоящ под нивото на хуманността, остава предмет на палача. В борбата с тях критиката не е страст на главата – тя е глава на страстта. Тя не е скалпел, а оръжие. Нейният предмет е неин *враг*, когото иска не да обори, а да *унищожи*. Защото духът на тези обстоятелства е оборен. Сами за себе си те не са *достойни за мисълта* обекти, а достойни за презрение и презрени *съществувания*. За себе си критиката няма нужда да се разбере с подобен предмет, тъй като вече е начисто с него. Тя вече не е самоцел, а само средство. Нейният основен патос е *възмущението*, нейната основна работа – *разобличението*.

Трябва да бъде обрисуван тъпият взаимен натиск, който всички обществени сфери оказват една върху друга, всеобщото пасивно недоволство, ограничеността, колкото призната, толкова и недооценена – всички те приклучени в рамките на система на управление, живееща от това, че консервира всичко жалко – система, при която *жалкото е на власт*.

Какво зрелище! Общество, разделено до безкрайност на най-разнородни клики, които се противопоставят една на друга с дребнавите си антипатии, с лошата си съвест и бруталната си посредственост – клики, чието лицемерно и взаимно недоверчиво отношение позволява на господарите им да ги третират еднакво, макар и с различни формалности, като *концесионирани наличности*. И които трябва да привиждат концесия, наложена им по *милост от небето*, дори в това, че ги *владяят*, че ги *управляват* и *притежават*! А от друга страна: самите управници, чието величие е обратно пропорционално на броя им!

Занимавайки се с подобно съдържание, критиката се превръща в юмручен бой и тук работата е не дали противникът е благороден, равностоен или интересен – работата е да бъде заси-

пан с удари. Работата е на немския народ да не бъде оставен дори миг на самозаблуда и примирение. Действителният гнет трябва да бъде направен още по-гнетящ, като стане и осъзнат; унижението – още по-унизително, като се оповести публично. Всяка сфера на немското общество трябва да бъде обрисувана като негова срамна част [*partie honteuse*] – всички тези вкаменили се отношения да бъдат заставени да затанцуват под собствената им мелодия! Народът трябва да се научи да се ужасява от себе си, за да му бъде вдъхнат *кураж*. Това ще изпълни една неотменима потребност на немския народ – а потребностите на народите са за тях последното основание да търсят удовлетворение.

Тази борба срещу ограниченото съдържание на немското статукво не може да не представлява интерес и за развитите, модерни народи, защото немското статукво е *явният завършек на ancien régime*, а този стар режим е *скритият дефект на модерната държава*. Борбата срещу немското политическо настояще е борба срещу миналото на модерните народи, над които все още тегнат спомените за това минало. Поучително е да видят как, веднъж преживял при тях своята трагедия, старият режим се явява повторно в ролята на немски призрак, разиграващ *комедия*. Историята му беше *трагическа*, докато все още продължаваше да бъде отколе съществуващата светска власт, срещу която свободата се изправяше само като идея у отделни личности – с една дума, докато той все още вярваше и трябваше да вярва в собствената си правомерност. Докато старият режим в своята роля на вече наличен световен ред все още се бореше с един тепърва оформящ се свят, на негова страна стоеше една световноисторическа, но не и личностна грешка. Затова залезът му беше трагичен.

Напротив, днешният немски режим – един анахронизъм във флагрантно противоречие с всеобщо признатите аксиоми, изложената на показ пред света нищожност на *ancien régime* – само си въобразява, че вярва в себе си, а иска от света да си въобразява същото. Ако вярваше в собствената си същност, щеше ли той да я прикрива под привидността на чужда същност и да дири спасението си в лицемерието и софистиката? Съвременният стар режим е просто комедиантът на един световен

ред, чиито истински герои са мъртви. Историята е упорита и преминава през множество фази, докато положи в гроба някой свой стар облик. Последната фаза на една световноисторическа форма е нейната комедия. Боговете на Гърция, веднъж смъртно ранени в трагедията на Есхиловия „Прикованият Прометей“, трябваше да умрат отново в комедията на Лукиановите „Беседи“. Защо е такъв ходът на историята? За да може човечеството да се разделя *ведро* със своето минало. Такава ведрa историческа роля отрждаме и на политическите сили в Германия.

При все това, щом на свой ред *модерната* социално-политическа действителност бъде подложена на критика, с други думи щом критиката се въздигне до същинските човешки проблеми, тя вече ще трябва да се намира извън немското статукво, защото иначе ще бъде *под* нивото на своя предмет. Ето един пример. Отношението на индустрията и изобщо на света на богатството към политическия свят е сред главните проблеми на модерните времена. По какъв начин започва този проблем да занимава немците? Под формата на защитните мита, на протекционизма, на националното стопанство. Германщината премина от човека в материята и една сутрин нашите памучни рицари и железни герои се събудиха, превърнали се в патриоти. В Германия значи започват да признават вътрешния суверенитет на монопола, придавайки му *суверенитет отвън*. С други думи, в Германия едва започват да започват с нещо, с което във Франция и Англия започват да приключват. Развалата на старите отношения, срещу която тези страни се надигат теоретически и която те едва търпят, както се търпят вериги, Германия посреща като изгряващата зора на едно прекрасно бъдеще, все още едва осмеляващо да премине от лукавата теория* към без-

* Според предходното българско издание изразът *listige Theorie* е алюзия към немския икономист и бизнесмен Георг Фридрих Лист. Лист работи и в САЩ, а през 1841 г. публикува труда „Das nationale System der politischen Ökonomie“ (Stuttgart: Cotta), където се обявява за умерено протекционистка икономическа система, центрирана около националното стопанство. Същата година получава покана да се присъедини към екипа на в-к „Rheinische Zeitung“, която отказва, и вместо него мястото поема младият Маркс.

огледната практика. Докато проблемът във Франция и Англия гласи: *политическа икономия или господство на обществото върху богатството*, в Германия той гласи: *национално стопанство или господство на частната собственост върху нацията*. С други думи, във Франция и Англия на дневен ред е да бъде снет стигналият до крайните си последствия монопол – в Германия на дневен ред е да се стигне до тези крайни последствия на монопола. Там е дошло времето на развързката, докато тук колизията едва се завързва. Това е достатъчен пример за *немската* форма на модерния проблем: пример за това как досега задачата на нашата история беше да разиграва вече изтъркани сценки, подобно на неумел новобранец.

При това положение, ако *цялостното* развитие на немците не отиваше отвъд тяхното *политическо* развитие, те нямаше да могат да взимат участие в проблемите на настоящето в по-голяма степен от *руснаците*. Но все пак, ако индивидът не е ограничен от пределите на нацията си, то нацията в още по-малка степен може да се освободи с освобождението на отделния индивид. Ските не направиха и една крачка напред към гръцката култура, при все че Гърция причисляваше и скит сред своите философи.

За щастие ние, немците, не сме скити.

Както древните народи изживяха предисторията си във въображението, в *митологията*, така и ние немците изживяваме следисторията си в мисленето, във *философията*. Ние сме философски съвременници на настоящето, без да бъдем негови исторически съвременници. Немската философия е *продължение* на немската история в сферата на *идеала*. Следователно ако вместо непълните трудове [*œuvres incomplètes*] на реалната ни история критикуваме посмъртните трудове [*œuvres posthumes*] на идеалната ни история – философията, то нашата критика стои в центъра на въпросите, за които настоящето казва: *That is the question*. В Германия, където модерните институционални отношения все още не съществуват, *практическото* скъсване с тях при модерните народи на първо време приема формата на *критическо* скъсване с философското отражение на тези отношения.

Немската философия на държавата и правото е единствената немска история, стояща на едно равнище [*al pari*] с официалното модерно настояще. Затова немският народ трябва да прибави тази своя съновна история към наличната си реалност и да подложи на критика не само реалността, а и това нейно абстрактно допълнение. Бъдещето му не може да се ограничи нито с непосредственото отрицание на реалните обстоятелства, нито с непосредственото осъществяване на идеалното му държавно и правно състояние, защото той притежава непосредственото отрицание на реалното си състояние в лицето на идеалното, а непосредственото осъществяване на идеалното си състояние той вече е почти преживял в опита на съседните народи. Затова германската политическа партия на практиката с право изисква философията да бъде отречена. Неправотата ѝ се състои не в самото искане, а в това, че се ограничава до него, без да го осъществи и без дори да може да го осъществи насериозно. Тя вярва, че отрича философията, като ѝ обръща гръб и с извърната глава мърмори разни банални сърдити фрази по неин адрес. Заради ограничения си кръгзор тя изобщо не причислява философията към обхвата на немската действителност или дори я смята за стояща под равнището на немската практика и обслужващите я теории. Казвате, че трябва да следваме растежа на *същинските семена на живота*, но забравяте, че същинското жизнено семе на немския народ досега растеше само в черепната му кутия. С една дума: *не можете да снемете философията, без да я осъществите.*

Същата неправота, но в *противоположно* направление, допусна и философската по произход политическа партия на теорията.

В днешната борба тя съзираше *само критическа борба на философията с немския свят* – тя не се досети, че и досегашната философия принадлежи към този свят и е негово *допълнение*, макар и идеално. Критична към своя противник, тя се отнесе некритически към самата себе си, като тръгна от *предпоставките* на философията и или остана при резултатите им, или представи извлечени от другаде изисквания и резултати като непосредствени изисквания и резултати на философията, при

все че (ако приемем тяхната правомерност) те могат да бъдат получени само от *отрицанието на досегашната философия*, на философията като философия. Запазваме си задачата да обрисуваме по-детайлно тази партия. Нейният фундаментален недостатък може да се сведе до следното: *тя вярваше, че може да осъществи философията, без да я снесе*.*

Критиката на немската философия на държавата и правото, чиято най-последователна, богата и последна формулировка беше дадена от Хегел, е както критически анализ на модерната държава и свързаната с нея действителност, така и решително отрицание на цялата дотогавашна нагласа на *немското политико-правно съзнание*, чийто най-значим и универсален, издигнат до статуса на наука израз е същата тази *спекулативна философия на правото*. Ако и спекулативната философия на правото – това абстрактно и възторжено мислене за модерната държава, чиято действителност остава нещо отвъдно – да беше възможно само в Германия, ако и тази отвъдност да беше просто отвъд река Рейн, то също така от своя страна *немският*, абстрахиращ се от *действителния човек* мисловен образ на модерната държава беше възможен само защото и доколкото самата модерна държава се абстрахира от *действителния човек* и удовлетворява *цялостния човек* само въображаемо. В политиката немците *измислиха* онова, което другите народи *направиха*. Германия беше тяхната *теоретическа съвест*. Мисленето ѝ ставаше толкова по-абстрактно и възвисено, колкото по-едностранчива и недолялана ставаше нейната действителност. Затова ако и статуквото на немската държавност да изразява *завършека* на стария режим – *завършеното жило в плътта*** на модерната държава, то статуквото на немската наука за държавността изразява *незавършеността* на модерната държава, несъвършенството на самата ѝ плът.

* В настоящия превод следваме утвърдения във философския български език превод на наследеното от Хегел понятие *Aufhebung* като *снемане*. Накратко, това означава преодоляване на определено отношение (особено на противоречие), което не го изличава изцяло, а го преобразува и надгражда.

** 2 Кор. 12:7.